

EFES ARTEMO MEZAR ANITI

Antik yazarlara göre, Efes kentinin Roma Döneminde nüfusu yaklaşık ikiyüzbin kişinin üzerinde bulunmaktaydı. Bu denli yoğun nüfusu barındıran antik kent yayılma alanı da doğal olarak Helenistik Dönem kent surlarının dışına taşmaktaydı. Bu yoğun nüfusa paralel olarak kent çevresinde oldukça fazla sayıda mezar alanına rastlanmaktadır. Özellikle Efes Magnesia Kapısı'ndan başlayıp, Menderes Magnesia'ya ulaşan ve Çukuriçi mevkiinden geçen antik yolun batı bölümlerinde ve çok geniş bir alana yayılmış olarak mezar ve mezar odası kalıntısını görmek mümkündür. Bülbül Dağı'nın doğu eteklerine serpilmiş olan Roma Dönemi mezar kalıntılarının kimilerini toprak üstünde, kimilerini ise Artemo Mezar Anıtı'nın olduğu yerdeki gibi toprak altında görmekteyiz.

Kazı ve taşıma işlemini yaptığımız Artemo Mezar Anıtı da işte bu mezar odalarından birinin önünde ve büyük bir olasılıkla antik Magnesia yolunun hemen bitişiğinde yer almaktaydı. Efes Çukuriçi mevki nekropol alanı bu yolun özellikle batı yönünde sıralanmaktadır. A. Scindler tarafından 1897 yılında çizilen Efes haritasında görüldüğü gibi, antik yol yaklaşık olarak bu güzergahı izlemektedir. Yörede yaptığımız yüzey araştırmaları sırasında saptadığımız kimi yapı kalıntıları yolun bu hattı izlediğini kanıtlamaktadır. Bülbül Dağı'nın doğu eteklerinde ve Efes'e 1 km. kadar güneydoğuda bulunan Roma Dönemine ait bir pınar kalıntısı da bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

Efes Artemo Mezar anıtı, Efes Çukuriçi mevki ve mülkiyeti Hasan Erkut adına kayıtlı 2961 parsel No.lu çeftali bahçesi batı sınırında ve 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içinde bulunmaktaydı. İri grenli Belevi mermerinden yapılmış olan anıtın görülen parçaları 'altar, gövde ve 1. kaide' oldukça

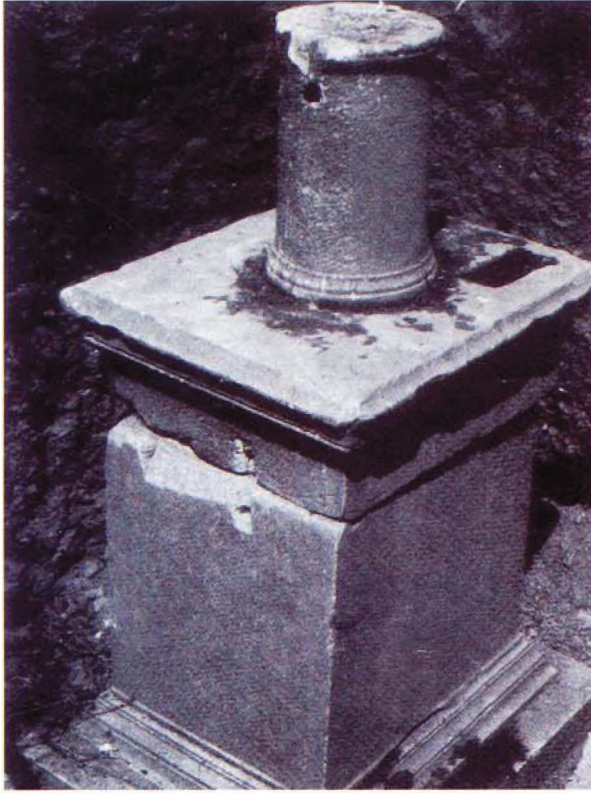
düzgün yontulmuş ve iyi bir işçiliğe sahiptir.

Selçuk İlçesi'ne yeni içme suyu sağlanırken, D.S.'ne ait su boruları anıtın hemen yakınından geçirilmiş, bu amaçla anıtın doğu yönüne bir duvar örülmüştür. Büyük bir olasılıkla bu duvar örülürken anıtın varlığı saptanamamıştır. Şeftali bahçesi için yapılan tesviye çalışmaları sırasında da anıta ait sadece yazıtlı altar bölümü açığa çıkarılmıştır. Anıt iki tarla sınırı ve hayıt kümesi içinde kaldığı için de defineci ve eski eser kaçakçılarının tahribinden kurtulmuştur.

Artemo Anıtı'nın hemen batısındaki yamaçta müzemizce 1987 yılında yapılan kurtarma kazısı sırasında anıta ait yazıtlı altar bölümü tesadüfen görülmüş ve o günkü koşullar nedeniyle bir başka yere taşınmasına gerek duyulmamıştır¹. Ancak, son yıllarda eski esere karşı duyulan yoğun ilgi, bizde bu yazıtlı altanın çalınabileceği endişesini doğurdu. Bu nedenle, altı yıllık bir aradan sonra yazıtlı altarı müzeye taşımak istediğimizde bunun sadece bir parçadan oluşmadığı ve anıtın en üst parçası olduğu görüldü (Resim: 1).

Artemo Mezar Anıtı'nın kuzey ve güneyindeki dar bir alanda 1993 yılı Mayıs ayı içinde yapmış olduğumuz kazı çalışmaları sonucu, anıtın temele kadar olan bölümü açığa çıkarıldı. Kazı çalışmaları sırasında bir adet pişmiş topraktan yapılmış figürin başı, bir adet kemik iğne, kaşık ve tıbbi alet ile bir adet bronz kulp ele geçirildi (Resim: 12). Kazı çalışmaları sonucunda anıt 4.07.1993 tarihinde Efes yukarı agoranın güneydoğusuna taşınarak 'temel durumundaki bloklar hariç' burada yeniden eski biçimine getirildi (Resim: 2).

Anıtın genel yüksekliği 337 cm. dir. Temel konumundaki ilk iki kaide büyük bir olasılıkla antik dönemde de toprak seviyesinin altında bulunmaktaydı. Bunların malzeme ve işçiliğinin zayıf olması da bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Resim 1: Artemo Mezar Anıtı'nın in situ görüntüsü

Resim 2 : Artemo Mezar Anıtı, Efes Yukarı Agora'daki konumu

Anıt yukarı doğru yükselen ve daralan 7 ayrı bölümden oluşmaktadır. Efes çevresinde, Artemo Anıtı ile benzerlik gösteren kimi anıt kalıntılarını da görmek mümkündür. Bunlardan biri Klaros Apollon Kutsal Alanı içinde, diğeri ise yine Çukuriçi mevkii 3046 parselde 'tahrip edilmiş olarak' bulunmaktadır (Resim: 13).

Her iki anıt ile Artemo Mezar Anıtı arasında malzeme, işçilik ve form bakımından oldukça yakın benzerlikler bulunmaktadır. Temel ve kaideler üzerinde yükselen Helenistik Döneme tarihlenen

Resim 3 : Mezar altarı ve batı yüzündeki yazıt.

Klaros'taki anıtın gövde bloğunun üzerinde nasıl bir parçanın olduğunu bilemiyoruz. Ancak, gövde bloğunun üstüne kabaca açılmış olan iki oyuğun bu anıtın bir heykel kaidesi olarak kullanıldığını göstermektedir. Her iki başı silmeli gövde bloku ve kaide yapısı ile Artemo Mezar Anıtı ile tam bir benzerlik oluşturmaktadır. Aynı şekilde Efes Çukuriçi mevkii 3046 parselde tahrip edilen anıtın gövde bloğunun üstünde bir altar yer almaktaydı. Her iki başı silmeli olan altar ile kaide bloklarının malzeme ve işçilik özellikleri yine Artemo Mezar Anıtı ile oldukça yakın benzerlik oluşturmaktadır. 3046 parsel de bir olasılıkla antik yolun hemen bitişiğinde bulunmaktaydı.

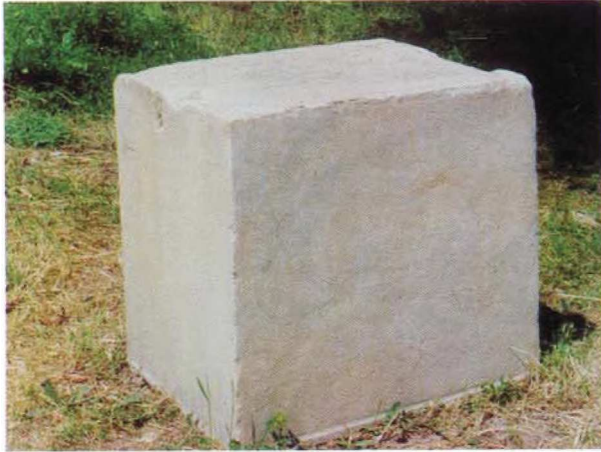
Yukarıda da değindiğim gibi anıt ikisi temel konumunda olan ve giderek daralan temel ve kaide blokları üzerinde yükselmektedir. Anıtın en üst bölümünde 37 cm. çap ve 57 cm. yüksekliğinde, doğu ve batı yönde yazıtlı silindirik mezar altarı

Resim 4 : Altar ve gövdeye ait silmeli parça

Resim 6 : Gövdeye ait silmeli boik taşları

Resim 5 : Anıta ait gövde bloku

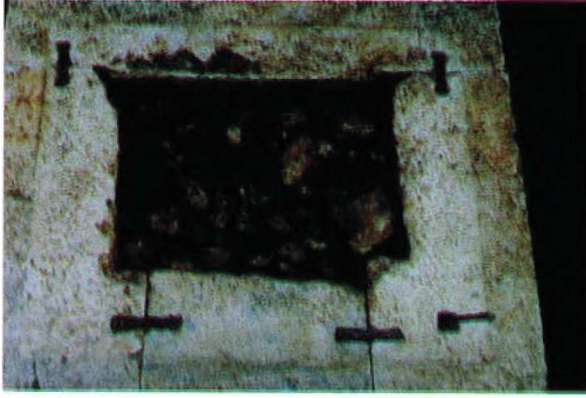
yer almaktadır. Altarın her iki başı silmeli olup, alt silme gövdeye geçkili ve bu geçki kısmı kurşunla pekiştirilmiştir. Altarın üst iki yanında ve simetrik konumlu iki kenet yatağı açılmıştır. Altarın orijini doğu yöndeki yazıta göre planlanmış ve buna göre kullanılmıştır. Bu nedenle anıtın da bu yönde yer alan yazıttaki kişiler adına yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Yazıtta birinci sırada yer alan isim de ARTEMO'dur (Resim: 3).

Doğu yöndeki yazıt,

**Ἄρτεμῷ Μητροδώ[ρου],
Μυραλλῖς Δημητρί[ου],
Φρύνιχος Ἀγήσωνος,
Ἀγήσων Ἀγήσωνος.**

Resim 7 : Gövdeye ait üçüncü parçanın taşınması

Resim 8 : Kaideye ait blokların doğrudan görünümü

“Metrodos kızı Artemo, Demetrios kızı Myrallis, Hageson oğlu Phrynichos ve Hageson oğlu Hageson (burada yatıyorlar)”, ifadesi.

Batı yöndeki yazıt,

τοῦ μνημείου
καὶ τοῦ βωμοῦ
Στρατῶν πραγματικὸς
ἀπὸ γερουσία[ς] κήδεται

“Gerusia (Yaşlılar Meclisi) üyesi olan kahya (yönetici) Straton, anıtın ve altının (bakımından) sorumlusudur.” ifadesi bulunmaktadır. Ön yüzdeki yazıtın harf yüksekliği 1.5 cm. arka yüzdeki yazıtın harf yüksekliği ise 1.5 ve 2 cm. arasında değişmektedir (Resim:3).

Görüldüğü gibi burada söz konusu olan bir mezar ve bir Altar’dır. Burada yatan kişiler de, olasılıkla aynı ailenin bireyleridir. Erkekler baba oğul, kadınlar ise olasılıkla kaynana gelin idiler. Eserin bütün batı yönündeki yazıtta da belirtildiği gibi “μνημείου” yani mezar anıtı adını alıyor.

Altarın oturduğu gövde bloku 36x85x98 cm. boyutlarında ve gittikçe daralan silmelerle diğer parçaya oturmaktadır. İki parçanın her iki yanına kenet yatakları açılmıştır. Simetrik konumlu ve temeldeki kenetlerle benzerlik oluşturan bu yataklar doğu yüze ‘ön’ daha yakındır. Kenet ve kurşunlar

Resim 9 : Gövdeye ait 3 nolu parçanın yerinden alındıktan sonra, kaideye ait detay.

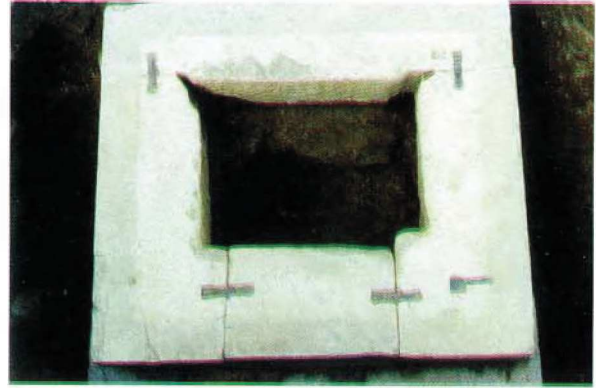
antik dönemde yerlerinden sökülmüştür. Kimi kenet yataklarında kurşun tortusunu görmek mümkündür. Bu bloğun üst sol köşesine 5x10x23 cm. boyutlarında küçük bir adak levhası oyuğu açılmıştır (Resim: 4).

Gövdeye ait ikinci parça kübik formulu 80x69x82 cm. boyutlarındadır. Yanlardaki kenet oyuklarının dışında bloğun görülmeyen yüzleri de düzgün yontulmuştur (Resim: 5).

Gövdeye ait üçüncü blok iki parçalıdır. Giderek genişleyen silmelerden sonra birinci kaideye oturmaktadır. Bu iki parça üstte uzunluğu 17 cm. olan iki kenetle birbirine tutturulmuştur. Kenetler oldukça sağlam yapılmıştır. Taşıma işlemi sırasında bile kenetler yerlerinde kalmıştır (Resim: 6).

Aşamalı olarak taşıma işlemini sürdürdüğümüzde, gövdeye ait blokların altında ortası moloz taşla doldurulmuş 31x136x156 cm. boyutlarında birinci kaidenin varlığı görüldü. Blokların arasına sızan suyun etkisiyle ince bir mil tabakası olmuştur (Resim:9).

Kaide, gövde gibi düzgün yontulmuş dört ayrı bloktan oluşmaktadır. Bloklardan en küçük olanı

Resim 10 : Kaidenin dolgu malzemesi alındıktan ve temizlendikten sonraki görünümü.

doğu yönde kullanılmıştır. Bloklar birbirine kenetlerle tutturulmuştur. Kuzey yöndeki blokta 6x6x16 cm. boyutlarında bir dübel yatağı açılmış ve içi kurşun akıtılarak doldurulmuştur. Batı yöndeki taşta da aynı ölçülerde bir dübel yatağı açılmış, ancak bunun içine kurşun akıtılmamıştır (Resim: 8, 10, 13).

Kaideye ait blokların altında 34.5x189x19.3 cm. boyutlarında düzensiz taşlarla ve kenet kullanılmadan yapılan temel blokları bulunmaktadır. Temel bloklarının iç yüzlerinde herhangi bir yonu yapılmamıştır. Blok taşlarının arası oldukça düzensiz taş ve toprak doldurularak tesviyesi yapılmıştır (Resim: 14, 15).

Temel bloklarının altında ölçüleri biraz daha büyük 63x189x193 cm. ana temel blokları bulunmaktadır. Ana temel batı yön hariç üç büyük blok taştan oluşmaktadır. İç yüzdeki yonuları kabaca yapılmış olan bu bloklar doğu yönde 17 cm. uzunluğundaki kenetlerle sağlamlaştırılmıştır. Bloklar batı yönde daha küçük düzensiz taşlarla

Resim 11 : Pişmiş Toprak figürün başı.
İmparator Domitianus Dönemi

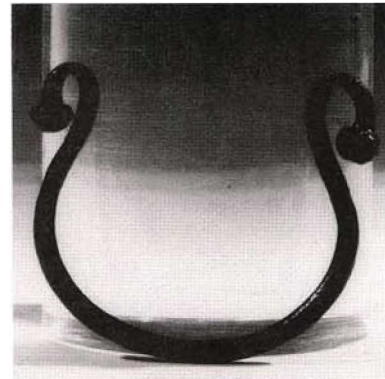
desteklenmiştir. Blokların arasındaki boşluk toprak doldurularak tesviyesi yapılmıştır.

Altar bölümü hariç anıtın tümü toprak altında kaldığı için, anıt çevresinde ve daha geniş bir alanda kazı çalışmalarını yürütmek istediğimizde, anıtın doğu yönünden geçirilen su boruları ve bunu korumak için yapılan duvar, batı yönde ise oldukça sert bir toprak yapısının olması, daha geniş bir alanda kazı yapma olanağımızı engellemiş oldu. Bu nedenle anıtın sadece kuzey ve güney yönlerinde açmayı genişletme olanağını bulabildik. Artemo Mezar Anıtı altardan başlanarak 'ana temel blokları hariç' tek tek numaralanıp yerinden alındıktan sonra Efes'teki yeni yerine taşındı ve burada eski biçimine getirildi. Ana temel blokları anıtın olduğu yerde bırakılarak açılan çukur toprakla dolduruldu ve bu bloklar burada toprağın korumasına terk edildi (Resim: 2).

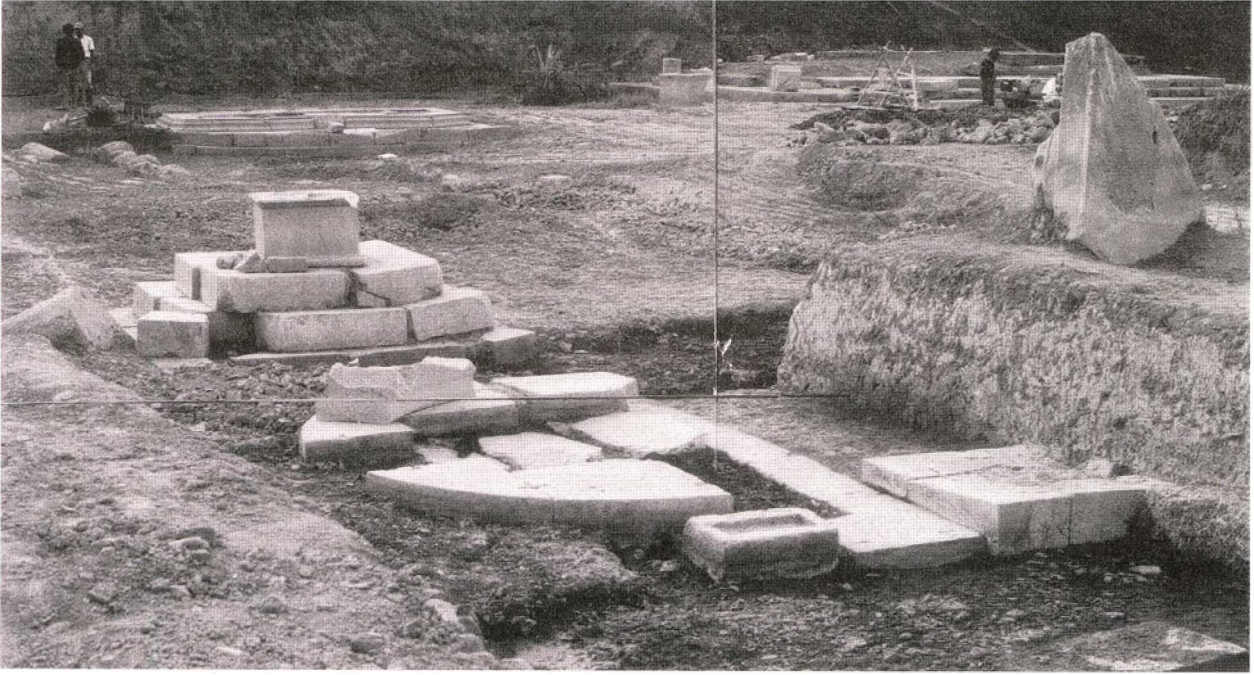
Artemo Mezar Anıtı'nı buluncaya kadar çevrede saptadığımız kimi mimari parçaların hangi amaç için kullanıldıklarını saptamak olanaklı değildi. Anıtın mimari özelliklerine bakarak, çevrede saptadığımız benzer anıtların tanımı konusunda daha sağlıklı bilgi vermek mümkün olacaktır.

Yaptığımız kazı çalışmalarını sırasında anıtın sadece dışında ve temel kotunda bazı buluntular ele geçirdik. Özellikle de ele geçirdiğimiz pişmiş toprak figürün başı ve anıttaki yazı karakteri, anıtı tarihlendirme konusunda bize önemli ipuçları vermektedir. Özellikle figürdeki saç modeli İmparator Domitianus Dönemi saç karakteri taşımaktadır. Baş, değişik yönde iki ayrı tip band sarmaktadır. Zeytin dalı biçimindeki band kulakların hemen arkasından dolanarak başı sarmaktadır. Ayrıca alından başlayıp enseye kadar inen saç örgüsü biçiminde ve 7 boğumlu band daha bulunmaktadır. Saçlar, önde kabarık perçemler halinde, bandlar arasında ise ince çizgiler biçimindedir. Perçemler iri bukleler halinde kulakları kapatarak enseye dolanmaktadır. Dikkatli bakıldığında, başta bir imalat hatası ve çarpıklık olduğu görülmektedir. Bu özellikleri esere tek yönlü bakılması gerektiği izlenimini vermektedir (Resim: 11).

Sonuç olarak, altardaki yazı karakteri, anıtın mimari özellikleri ve buluntulara dayanarak Efes

Resim 12 : Küçük bir kaba ait
bronz kulup

Resim 13 : Klaros Apollon Kutsal Alanı içinde bulunan anıt

Artemo Mezar Anıtı'nın M.S. 2 yüzyılın ilk çeyreği içinde yapılmış olduğunu ve bu anıtın hemen batı bitişiğinde yer alan mezar odaları ile de bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz.

NOTLAR

- Adil EVREN, Emekli Arkeolog, Efes Müzesi, Selçuk-İzmir/TÜRKİYE
- ¹ Artemo Mezar Anıtı'nın kazısını yapmama olanak sağlayan Sayın Selahattin Erdemgil'e, çeviri işlemlerini yapan Sayın Prof.Dr. Hasan Malay'a ve anıtın taşıma işlemi sırasında bana destek sağlayan Sayın Osman Güler'e ve çizimleri yapan Arkeolog Ertan Budak'a, burada teşekkür etmeyi borç bilirim. Artemo Mezar Anıtı'nın hemen batı bitişiğinde ve kent surlarına yaklaşık 50 m. uzaklıkta yer alan mezar odalarında, Efes Müzesi arkeologları Cengiz İçten ve Ümran Yüğrük başkanlığında 8-12-1987 ve 16-12-1987 tarihleri arasında bir kurtarma kazısı yapılmıştır. Mezar odalarındaki kazı çalışmaları sırasında biri kapaklı, diğeri kapaksız ve M.S.2. yüzyıla tarihlenen osthoteklerle birlikte bazı kandil ve seramik parçaları bulunmuştur. Mezar odalarının M.S. 3. yüzyılda ikinci kez kullanımı sırasında ostotek kapağının içine harfleri 2cm. yüksekliğinde olan Grekçe bir yazıt yazılmıştır. Mezar odasının ikinci kez kullanımında yeni gömülerde kullanılmak üzere, odalara tuğla ve harçlı bölmeler yapılmış ve bu amaçla odalara yeni fonksiyonlar verilmiştir.